

ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ ЦІННОСТІ СТУДЕНТІВ ТА СТУДЕНТОК ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ І МОЛДОВИ

Стаття присвячена виявленню економічних, соціальних та етнічних цінностей студентів та студенток політологічних спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) у період 2012-2013 рр. Робота є частиною масштабного дослідження, яке фіксує стан української політології у 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні подій Революції гідності. Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I-V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів у Львівському національному університеті імені Івана Франка, Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського та Державному університеті Молдови.

Економічні цінності українських і молдавських студентів передбачають активну роль держави, але значимість останньої зменшується зі зростанням сукупного доходу батьківських сімей. «Націоналізм» українських і молдавських студентів щодо соціальних цінностей означає неприйнятність гомосексуального стилю життя, тоді як ліберали в цьому питанні більш толерантні. Крім того, українські «націоналісти» в цілому терпимі до права жінки приймати рішення про аборт, хоча ліберали і тут виявляють більшу міру толерантності. У цьому відношенні молдавські ліберали більш консервативні. Нарешті, український і молдавський «націоналізм» виявляється більш терпимим до спільного проживання пари без бажання побратися, ніж український і молдавський «лібералізм». Етнічні установки українських і молдавських студентів перебувають під сильнішим впливом ідеологічних орієнтацій. З одного боку, «націоналісти» схильні заперечувати наявність в суспільстві проблеми расизму, тоді як ліберали більш охоче визнають їхнє існування. З іншого боку, ліберали менш схильні вважати, що в країні повинна бути тільки одна державна мова, тоді як «націоналісти» в цьому впевнені практично абсолютно.

У завершальній частині статті зроблено висновок про необхідність дослідження економічних, культурних, регіональних та релігійних факторів, що обумовлюють виявлені уявлення студентів та студенток.

Ключові слова: економічні цінності, соціальні цінності, етнічні цінності, історія політичної науки, Україна, Молдова

Ця робота завершує серію розвідок, спрямованих на підвищення рівня дисциплінарної рефлексії вітчизняної політології. У цілому, її актуальність визначається майже цілковитою відсутністю валідних даних з (історії) регіональних студентських спільнот української політичної науки, значимість яких лише підсилюється потенційно зростаючим ступенем укоріненості декількох тисяч колишніх та нинішніх бакалаврів, спеціалістів та магістрів до політичного життя країни.

Мета роботи – виявити економічні, соціальні та етнічні цінності політологів та політологинь студентських спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) у період 2012-2013 рр. Хронологічні межі розвідки роблять її вагомим внеском в історію дисципліни. Ця робота є частиною масштабного дослідження*, яке фіксує стан української політології у 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні Революції гідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертання до останніх колективних праць, присвячених історії політичної науки в постсоціалістичних країнах [6; 7; 8], засвідчує одну з примітних рис дисциплінарного історіописання: (надмірний) акцент на т.зв. професорсько-викладацькому складі. Зокрема, статті та есеї Анатолія Круглашова [10], Юрія Мацієвського [3],

Сергія Куделі [2], Олександра Старіша [6] та Оксани Шевель [12] змальовують викладачів акторами, які безпосередньо відповідають за методологічну, ідеологічну та ментальну неспроможність професії бути агентами змін (у політиці). Разом з тим студенти та студентки (зазвичай без гендерного розрізнення) розглядаються як справжнісінькі об'єкти – їх набирають, їх навчають, їх випускають, а на ринку праці вони продовжують зазнавати впливу, коли стикаються з різноманітними викликами позаакадемічного штибу. Поки що не дуже численні дисертаційні роботи з історії вітчизняної політології продовжують цю лінію на об'єктивацію та навіть ігнорування базового, фундаментального рівня нашої професії. Євгенія Олійник студентів-політологів згадує – завжди побіжно – під час обговорення мобільності, обов'язковості викладання політології, перерахуванні проблем студентства (візова підтримка, мовна підготовка тощо) та історії кафедри політології і соціології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича [4, с. 29, 32, 59, 74, 122, 134, 142, 155, 158]. Ірина Горбатенко ще більш старанно ігнорує студентів під час розгляду процесу генези та розвитку політології в Україні, називаючи їх лише в контексті необхідності поєднання навчання і виховання, що сприятиме формуванню «світоглядних смисложиттєвих орієнтирів студента» [1, с. 6]. Таким чином, студенти та студентки для істориків української політичної науки є суцільною «сліпою плямою», і ця розвідка певним чином сприятиме заповненню цієї лакуни.

Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I-V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів у Львівському національному університеті імені Івана Франка (надалі ЛНУ), Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (надалі ХНУ), Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського (надалі ТНУ) та Державному університеті Молдови (надалі ДУМ). Детальний опис методології міститься в колективній монографії [5]. У цій роботі презентовано економічні, соціальні та етнічні уявлення студентів та студенток Харкова, Львова, Сімферополя та Кишинєва.

Економічні погляди студентів та студенток планувалось виявити через з'ясування їхнього ставлення (повністю згоден/згодна, частково згодний/згодна, частково не згодний/не згодна, абсолютно не згодний/не згодна, важко відповісти) до чотирьох наступних тез: «Уряд повинен домагатися того, щоб у всіх була робота», «Уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих», «Чим менше держава регулює бізнес, тим краще», «Конкуренція приносить шкоду. Вона виявляє найгірше в людях». Були виокремлені три групи респондентів: ті, хто в процесі опитування ідентифікував себе як прихильників ліберальної ідеології (надалі група «ліберали»); ті, хто вказали на свою близькість до національно-демократичної і/або націоналістичної течії (надалі група «націоналісти»); «інші», тобто ті, хто не ідентифікував себе як ліберала і/або «націоналіста» (надалі група «інші»). Результати відповідей респондентів представлені в Таблиці 1.

Розглядаючи економічні уявлення, можна говорити про тенденцію, характерну для усіх політологічних спільнот: студент(к)и, що ідентифікують себе з лібералізмом, наполягають на активній ролі держави, а симпатичні національно-демократичної і націоналістичної ідеології наполягають на ще більшому втручанні держави в процеси регулювання економічної сфери. Рівень абсолютної підтримки тези, згідно з якою «уряд повинен прагнути, щоб у всіх була робота», вище у «націоналістів». У випадку зі студент(к)ами ТНУ, 100% «націоналістів» і лібералів тією чи іншою мірою підтримують активну роль держави, але перших більше в категорії «абсолютно згодних» (81,25% vs. 72%). Єдиний виняток – студент(к)и ХНУ, категоричність «націоналістів» яких на 16,7% менше, ніж у лібералів, при одночасному збереженні паритету в загальному відсотку симпатиків цієї тези. Схожа ситуація спостерігається і з тезою про те, що «уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих». Ніяких винятків немає: «націоналісти» всіх спільнот більш ригористичні в своїй підтримці (частіше вказують на свою «абсолютну згоду»). Звертає на себе увагу, що молдавські ліберали надають найменшу підтримку двом раніше розглянутим тезам у порівнянні зі студентами з українських політологічних спільнот. Відповіді респондентів на інші питання підтверджують попередні спостереження. Зокрема, при оцінці тези «чим менше держава регулює бізнес, тим краще», ліберали прогнозовано схильні більше підтримувати її, ніж «націоналісти», хоча різниця іноді незначна (ТНУ і ХНУ). З твердженням про негативну роль конкуренції та відповідний вплив на особистості частіше погоджуються «націоналісти» ТНУ і ЛНУ. «Націоналісти» ХНУ менше, ніж ліберали, схильні вбачати в конкуренції шкідливий вплив на особистість людини, тоді як в ДУМі ліберали і «націоналісти» у цьому випадку виявляють пріоритет при традиційно більшій ригористичності останніх. Дані по «абсолютно не згодним» підтверджують вищесказане. Стосовно групи «інших», то їхні відповіді в цілому відрізняються від відповідей «лібералів» і «націоналістів», хоча здебільшого вони ближчі до «лібералів».

Відповіді респондентів на питання, що вимірюють установки сфері економіки, %

Групи студентів		Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «національно-демократична» та/або «націоналістична» (група «націоналісти»)				Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна» (група «ліберали»)				Респонденти, що не вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «ліберальна», «національно-демократична» або «націоналістична» (група «інші»)			
		Уряд повинен прагнути, щоб у всіх була робота	Уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих	Чим менше держсва регулює бізнес, тим краще	Конкуренція приносить шкоду. Вона виявляє найгірше в людях	Уряд повинен прагнути, щоб у всіх була робота	Уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих	Чим менше держсва регулює бізнес, тим краще	Конкуренція приносить шкоду. Вона виявляє найгірше в людях	Уряд повинен прагнути, щоб у всіх була робота	Уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих	Чим менше держсва регулює бізнес, тим краще	Конкуренція приносить шкоду. Вона виявляє найгірше в людях
Варіанти відповіді та ЗВО													
Усього студентів ТНУ	Повністю згодний/згодна	81,25	62,5	18,75	6,25	72	52		4	68,63	49,02	8	2
	Частково згодний/згодна	18,75	25	31,25	18,75	28	40	52	8	29,41	33,33	24	20
	Частково не згодний/згодна		12,5	31,25	25		8	36	32	1,96	11,76	44	38
	Абсолютно не згодний/згодна			18,75	50			12	56		5,88	22	38
	Важко відповісти											2	2
Усього студентів ХНУ	Повністю згодний/згодна	50	41,67	25		66,67	33,33	28,57	9,52	63,16	55	15	5
	Частково згодний/згодна	41,67	50	41,67	8,33	23,81	47,62	38,1	4,76	15,79	25	35	10
	Частково не згодний/згодна	8,33	8,33	8,33	16,67	4,76	9,52	23,81	4,76	15,79	10	40	20
	Абсолютно не згодний/згодна			8,33	75	4,76	9,52	9,52	80,95	5,26	10	10	55
	Важко відповісти			16,67									10
Усього студентів ЛНУ	Повністю згодний/згодна	85,37	53,66	7,32	7,32	64	44	16	4	65,38	46,15	19,23	3,85
	Частково згодний/згодна	14,63	31,71	51,22	9,76	28	32	48		23,08	34,62	38,46	11,54
	Частково не згодний/згодна		14,63	36,59	19,51	4	20	28	24	11,54	7,69	19,23	23,08
	Абсолютно не згодний/згодна			4,88	60,98	4	4	4	64		3,85	15,38	53,85
	Важко відповісти				2,44			4	8		7,69	7,69	7,69
Усього студентів ДУМ	Повністю згодний/згодна	87,5	50	25	12,5	70,83	37,5	12,5	8,33	54,17	33,33	8,33	8,33
	Частково згодний/згодна	12,5	25	50	12,5	16,67	29,17	50	16,67	33,33	45,83	29,17	20,83
	Частково не згодний/згодна				12,5	4,17	33,33	20,83	29,17	8,33	8,33	41,67	45,83
	Абсолютно не згодний/згодна		25	25	62,5	8,33		12,5	45,83		8,33	12,5	16,67
	Важко відповісти							4,17		4,17	4,17	8,33	8,33

Наявність відмінностей відповідей між трьома групами студентів та студенток в тому чи іншому випадку передбачає верифікацію припущення про зв'язок між ідеологією та економічними уявленнями. Я вважаю, що «ліберали» та «націоналісти» роблять свій вибір більш усвідомлено, а тому утворюють більш гомогенні групи, внаслідок чого їхні погляди перебувають під максимальним впливом ідеологічної самоідентифікації та сильніше вирізняються між собою. Водночас група «інші» включає студентів та студенток з дуже різними та строкатими ідеологічними орієнтаціями, а також тих, хто ще не визначився зі своїми уподобаннями, що й обумовлює проміжне положення релевантних відповідей.

Інше питання – чи економічні погляди студентів та студенток обумовлені економічними обставинами? Моя гіпотеза полягає в тому, що на пострадянському просторі економічні установки політологів та політологинь, як «лібералів», так і «націоналістів», обернено пропорційно пов'язані з рівнем матеріального добробуту їхніх сімей. Тобто чим вище сукупний дохід сімей респондентів, тим нижча ймовірність того, що вони будуть наполягати на активному втручанні держави в економічні процеси. Верифікація гіпотези передбачає вимірювання сукупного доходу сімей студентів та студенток за допомогою відповідей на питання: «Чи перевищує дохід Вашої сім'ї 4500 гривень на одну людину на місяць?» (Для Молдови відповідна сума вираховувалася в національній валюті та становила 5 тисяч лей на момент проведення опитування). При виборі цієї суми ми послуговувались міркуванням, згідно з яким дохід в чотири прожиткових мінімуми на одну особу є одним з (мінімальних) критеріїв належності до середнього класу.

Якщо об'єднати перші три варіанти відповіді в Таблиці 2 («так, і суттєво», «так, не суттєво» і «приблизно дорівнює зазначеній сумі»), виявляється, що ранжування студентів з сімей з найвищим сукупним доходом багато в чому залежить від їхніх ідеологічних орієнтацій, і навпаки. Серед «націоналістів» найбільш забезпечені – в зазначеному вище сенсі – студенти та студентки навчаються в ДУМі (60%), а найменш – у Харкові (25%). «Націоналісти» з ЛНУ (33,33%) і ТНУ (31,57%) посідають відповідно друге і третє місця за обраним критерієм матеріальної забезпеченості. Дані по лібералам дещо відрізняються (ДУМ – 48,15%, ХНУ – 47,83%, ЛНУ – 46,15% і ТНУ – 30,77%), так само як і по групі «інших» респондентів при незмінно лідируючій (провідній) позиції молдавських політологів (ДУМ – 52,38%, ХНУ – 44,06%, ТНУ – 40,59% і ЛНУ – 37,89%). Таким чином, гіпотеза щодо оберненої залежності між сукупним доходом сім'ї респондента і ступенем його або її підтримки ролі держави в економіці знаходить своє підтвердження. Себто ступінь консервативності в економічних питаннях дійсно залежить від матеріального добробуту сім'ї респондента. Зокрема, за винятком молдавських студентів та студенток, «націоналісти» ТНУ, ЛНУ та ХНУ виявляються найменш забезпеченими (з позиції добробуту їхніх сімей), і вони ж демонструють найбільшу підтримку активної ролі держави в економічній сфері. Студенти-ліберали найбільш забезпечені, і вони ж найменше схильні підтримувати ідею про втручання держави в економіку. Нарешті, група «інших» респондентів займає якесь проміжне положення і за сукупним доходом, і за своєю схильністю покладатися на державу.

Гіпотезу про обернений зв'язок між доходом сім'ї та економічними поглядами можна також перевірити, розглянувши відмінності всередині «націоналістів» і «лібералів». Зокрема, можна очікувати, що студент(к)и ДУМу меншою, а студент(к)и ХНУ більшою мірою підтримуватимуть активну роль держави. У той же час студент(к)и двох інших спільнот, з огляду на незначні розриви в рівні забезпеченості батьківських сімей (наприклад, між «націоналістами» ЛНУ і ТНУ, а також «лібералами» ХНУ і ЛНУ), можуть демонструвати відсутність показових тенденцій. У цілому, гіпотеза підтверджується у випадку з установкою на визначальну роль держави по скороченню різниці між доходами багатих і бідних, а також, з певними застереженнями, щодо необхідності активного державного регулювання бізнесу. Разом з тим відповіді на два інші питання не виправдовують наших сподівань. Що стосується «лібералів», то очікуваний розподіл трапляється тільки у випадку з першою тезою («уряд повинен працювати над тим, щоб зменшити різницю в доходах бідних і багатих»), а щодо подальших тез – з певними застереженнями. Цікаво, що жодної тенденції не виявляється при оцінці тези, що «конкуренція приносить шкоду». Можливо, причина в довгому насадженні специфічного етосу на пострадянському просторі, тому питання про роль конкуренції та природу людини (егоїстичну або кооперативну), виявилось найменш прогнозованим.

У соціальній сфері очікувалось виявлення регіональних та ідеологічних відмінностей: зокрема, «націоналісти» більш схильні – порівняно з «лібералами» – відкидати прийнятність гомосексуального стилю життя, практики проживання пари без наміру побратися і право жінки самостійно вирішувати, робити їй аборт чи не робити. Дані Таблиці 3 показують, що в цілому

**Відповіді респондентів на питання, «Чи перевищує дохід Вашої сім'ї
4,5 тисячі гривень (5 тисяч лей) на одну людину в місяць?», %**

<i>ЗВО</i>		<i>Чи перевищує дохід Вашої сім'ї 4500 гривень на одну людину в місяць? (група «націоналісти»)</i>	<i>Чи перевищує дохід Вашої сім'ї 4500 гривень на одну людину в місяць? (група «ліберали»)</i>	<i>Чи перевищує дохід Вашої сім'ї 4500 гривень на одну людину в місяць? (група «інші»)</i>
Усього студентів ТНУ	Так, і суттєво	21,05	11,54	16,83
	Так, не суттєво	5,26	3,85	6,93
	Приблизно дорівнює зазначеній сумі	5,26	15,38	16,83
	Ні, але не суттєво	15,79	23,08	17,82
	Ні, і суттєво	52,63	46,15	41,58
Усього студентів ХНУ	Так, і суттєво	16,67	21,74	22,03
	Так, не суттєво	8,33	4,35	3,39
	Приблизно дорівнює зазначеній сумі		21,74	18,64
	Ні, але не суттєво	33,33	17,39	23,73
	Ні, і суттєво	41,67	34,78	32,2
Усього студентів ЛНУ	Так, і суттєво	14,29	7,69	12,63
	Так, не суттєво	7,14	15,38	9,47
	Приблизно дорівнює зазначеній сумі	11,9	23,08	15,79
	Ні, але не суттєво	26,19	19,23	29,47
	Ні, і суттєво	40,48	34,62	32,63
Усього студентів ДУМ	Так, і суттєво	30	25,93	22,22
	Так, не суттєво	20	14,81	12,7
	Приблизно дорівнює зазначеній сумі	10	7,41	17,46
	Ні, але не суттєво	10	14,81	14,29
	Ні, і суттєво	30	37,04	33,33

«націоналісти» дійсно більш консервативні в соціальних питаннях. Наприклад, абсолютну згоду щодо прийнятності гомосексуального стилю життя висловили 8,33% «націоналістів» ХНУ проти 28,57% «лібералів» ХНУ. Ще більш показові дані спостерігаються в ЛНУ (де відсоток «націоналістів» найвищий серед всіх вишів): 7,32% vs. 36%. Схожа – в дзеркальному відображенні – ситуація склалася і у випадку зі студентами ТНУ – 12,5% абсолютно згодних «націоналістів» і 12% абсолютно згодних «лібералів»; проте врахування категорії «частково згоден/згодна» очевидним є терпимість «лібералів» (20% vs. 6,25%). Певний виняток становлять «націоналісти» ДУМу: з одного боку, в ДУМі на 0% «націоналістів», абсолютно згодних з прийнятністю гомосексуалізму, припадає 9% лібералів, які схвально ставляться до цього явища. З іншого боку, з урахуванням частково (не) згодних, «ліберали» ДУМу виглядають більш консервативними. Це доволі несподівані результати, враховуючи більш високий рівень матеріального забезпечення саме молдавських студентів, тоді як економічне становище респондентів традиційно розглядається як потужний фактор впливу на їхні соціальні погляди. Анжела Зеленські вважає, що відповідні дані пояснюються «низьким рівнем, в цілому, в молдовському суспільстві, терпимості до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, думок» [5, с. 302]. Також ймовірно, що проблема в етнічній і релігійній строкатості Молдови, де більшість етносів, які населяють цей регіон, зазвичай недружелюбні до гомосексуалізму з причин консервативних релігійних установок. У цьому випадку поширені в регіоні уявлення цілком сумісні з матеріальним добробутом. Але ця гіпотеза вимагає більш ретельного дослідження. Водночас розподіл в групі «інших» респондентів відтворює тенденцію, раніше зафіксовану на прикладі економічних установок студентів-політологів: ці респонденти більш консервативні, ніж ліберали, але більш ліберальні, ніж «націоналісти».

Таблиця 3

**Відповіді респондентів на питання, що вимірюють установки
в сфері соціальних цінностей, %**

<i>Групи студентів</i>		<i>Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «національно-демократична» та/або «націоналістична» (група «націоналісти»)</i>			<i>Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна» (група «ліберали»)</i>			<i>Респонденти, що не вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «ліберальна», «національно-демократична» або «націоналістична» (група «інші»)</i>		
		<i>Гомосексуалізм є таким же прийнятним стилем життя, як і гетеросексуалізм</i>	<i>Жінка сама має право вирішувати робити аборт чи ні</i>	<i>Абсолютно нормальним для пари є жити разом без наміру побратися</i>	<i>Гомосексуалізм є таким же прийнятним стилем життя, як і гетеросексуалізм</i>	<i>Жінка сама має право вирішувати робити аборт чи ні</i>	<i>Абсолютно нормальним для пари є жити разом без наміру побратися</i>	<i>Гомосексуалізм є таким же прийнятним стилем життя, як і гетеросексуалізм</i>	<i>Жінка сама має право вирішувати робити аборт чи ні</i>	<i>Абсолютно нормальним для пари є жити разом без наміру побратися</i>
<i>Варіанти відповіді та ЗВО</i>										
Усього студентів ТНУ	Повністю згодний/згодна	12,5	37,5	37,5	12	44	24	15,69	32	29,41
	Частково згодний/згодна	6,25	12,5	50	20	24	44	7,84	28	31,37
	Частково не згодний/згодна	6,25	31,25	6,25	12	20	24	13,73	24	23,53
	Абсолютно не згодний/згодна	75	18,75	6,25	48	12	8	60,78	12	11,76
	Важко відповісти				8			1,96	4	3,92
Усього студентів ХНУ	Повністю згодний/згодна	8,33	50	58,33	28,57	52,38	61,9	15	40	26,32
	Частково згодний/згодна	25	25	33,33	23,81	23,81	23,81	25	20	31,58
	Частково не згодний/згодна	16,67	25	8,33	14,29	23,81	14,29	15	25	26,32
	Абсолютно не згодний/згодна	50			33,33			45	15	15,79
	Важко відповісти									
Усього студентів ЛНУ	Повністю згодний/згодна	7,32	31,71	32,5	36	48	48	19,23	20	34,62
	Частково згодний/згодна	12,2	17,07	35	24	16	40	7,69	28	19,23
	Частково не згодний/згодна	12,2	14,63	10	16	8	4	23,08	24	34,62
	Абсолютно не згодний/згодна	68,29	34,15	22,5	16	24	8	42,31	24	11,54
	Важко відповісти		2,44		8	4		7,69	4	
Усього студентів ДУМ	Повністю згодний/згодна			25	9,09		9,09	16,67	25	20,83
	Частково згодний/згодна	25	25	25	8,33	29,17	33,33	12,5	20,83	50
	Частково не згодний/згодна			25	16,67	29,17	33,33	20,83	37,5	25
	Абсолютно не згодний/згодна	75	75	25	16,67	29,17	20,83	41,67	12,5	4,17
	Важко відповісти				45,83	12,5	8,33	8,33	4,17	

Питання про право жінки приймати рішення про аборт і прийнятність спільного проживання пари без реєстрації стосунків не є настільки емоційними, як попередня теза, що повинно було знизити гостроту відмінностей між регіонами та групами студентів та студенток. У цілому, ці очікування виправдалися в питанні про аборт: «націоналісти» більш консервативні, ніж «ліберали», хоча розриви між цими групами значно менші, ніж вони спостерігались в питанні про гомосексуалізм. Найменший розрив спостерігається в ХНУ, де 75% абсолютно і частково згодних «націоналістів» трохи поступаються лібералам – 76,19%. У ТНУ і ЛНУ толерантність лібералів вище толерантності «націоналістів» на 16-19%. Щодо питання про прийнятність спільного проживання без наміру побратися, результати не узгоджуються з гіпотезою. «Націоналісти» трьох з чотирьох спільнот в цьому відношенні більш терпимі, ніж ліберали: в нормальності подібної практики так чи інакше упевнені 87,5% «націоналістів» з ТНУ, 91,67% з ХНУ і 50% з ДУМу. У той же час показники «лібералів» істотно нижчі: 68%, 85,71% і 42,42% відповідно. Лише «націоналісти» з ЛНУ прогнозовано консервативніші за «лібералів» (67,5% vs. 88%). Можливо, причина полягає в матеріальному становищі даної групи або ж в поширеності спільного проживання в сучасній Україні.

Відносно групи «інших» можна констатувати наявність вже зазначеної тенденції: їхні відповіді відрізняються від відповідей студентів з інших груп, і вони в цілому ближче до відповідей «лібералів». Зазначена закономірність характерна і для винятків, наприклад, для розглянутої в попередньому абзаці ситуації з ТНУ, ХНУ і ЛНУ з проблеми спільного проживання. Інтерес представляють відповіді молдавських студентів, де група «інших» виявилася найбільш толерантною. Анжела Зеленські пояснює це великою кількістю соціал-демократів, оскільки «студенти, які дотримуються соціал-демократичних цінностей, виявляються більш толерантними в розглянутому делікатному питанні, ніж ліберали» [5, с. 302].

У цілому в питанні соціальних цінностей не вдалось виявити якогось чіткого зв'язку між сукупним доходом сім'ї респондента і ступенем підтримки останнім розглянутих вище тез. З одного боку, молдавські студенти, всупереч своєму матеріальному достатку, виявляються найменш толерантними в кожній з груп. З іншого боку, серед українських студентів підтримка певних соціальних цінностей не корелює з економічними мотивами. Так, серед «націоналістів» найбільшу підтримку і гомосексуального стилю життя, і права жінки на аборт, і прийнятності спільного проживання висловили харківські студенти, найменш заможні. А серед «лібералів» найчастіше толерантність проявляли студенти ЛНУ (гомосексуалізм і спільне проживання) та ХНУ (право жінки на аборт). Це свідчить на користь необхідності включення в пояснення даних опитувань специфіки регіонів. Інтерпретувати, скажімо, відповіді студентів ЛНУ можна, взявши до уваги близькість до Європи для Львова: будучи довгий час частиною європейських держав, населення Львова в якійсь мірі сприйняло і відповідну шкалу цінностей. Принаймні, це пояснення цілком узгоджується з претензіями регіону на статус культурної столиці України (український П'ємонт). Однак екстраполяція регіональної специфіки на індивідуальні уявлення вимагає особливої обережності, а також перевищує можливості проведеного опитування.

В етнічній сфері очікувалось заперечення «націоналістами» наявності проблеми расизму через безумовний пріоритет титульної нації і відповідну неухвагу до проблем інших етносів. Крім того, «націоналісти» повинні позитивно ставитися до ідеї «одна держава – одна мова». Обидві гіпотези знайшли своє підтвердження в зібраних нами даних (Табл. 4).

У ТНУ, ЛНУ та ХНУ «націоналісти» більш категоричні в запереченні проблеми расизму в Україні: в ТНУ 31,25% «націоналістів» абсолютно не згодні з існуванням якої-небудь расової напруженості, тоді як відсоток «лібералів» з настільки ж однозначною думкою майже вчетверо менше (8%). Відповідні дані по ХНУ (33,33% vs. 14,29%) і ЛНУ (21,95% vs. 12%) представляються дуже схожими. У цілому частка українських «націоналістів», так чи інакше не згодних з наявністю расових проблем в країні, завжди більше аналогічної частки тих, хто бачить-таки ці тертя. При цьому в ТНУ і ХНУ питома вага «незгодних» дорівнює або перевищує 50%. «Ліберали» ТНУ і ЛНУ, навпаки, впевнені в наявності расових проблем в Україні: 76% і 88% відповідно. І тільки в ХНУ частка «лібералів», які не бачать расової напруженості, перевищує частку «націоналістів» (52,39% vs. 50%) при 16,67% тих, кому важко відповісти однозначно. У ДУМі все навпаки: «націоналістів», згодних з наявністю расизму в країні, набагато більше, ніж «лібералів»: 87,5% і 66,67% відповідно. Знову-таки, можна припустити, що ступінь мультикультурності і поліетнічності Молдови позитивно пов'язаний з чутливістю студентів відповідного ЗВО до наявності проблеми расизму. Ймовірно, складна етнічна ситуація, пов'язана з Придністровським конфліктом, який провокує гіпертрофоване сприйняття з боку «націоналістів» загрози, що асоціюється з міжетнічним «гуртожитком». Це можна назвати психологічним підґрунтям етнічних установок, коли «націоналісти» схильні або заперечувати наявність расових проблем в суспільстві, або, при їх очевидному загостренні, перебільшувати їхнє значення.

Таблиця 4

**Відповіді респондентів на питання, що вимірюють установки
в сфері етнічних цінностей, %**

Групи студентів		Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «національно- демократична» та/або «націоналістична» (група «націоналісти»)			Респонденти, що вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіант «ліберальна» (група «ліберали»)			Респонденти, що не вибрали з переліку запропонованих ідеологій або політико-ідеологічних течій варіанти «ліберальна», «національно-демократична» або «націоналістична» (група «інші»)		
		В Україні / Молдові існує проблема расизму	Ніхто не повинен мати преференцій на основі етнічного походження	В Україні/Молдові повинна бути одна державна мова	В Україні / Молдові існує проблема расизму	Ніхто не повинен мати преференцій на основі етнічного походження	В Україні/Молдові повинна бути одна державна мова	В Україні / Молдові існує проблема расизму	Ніхто не повинен мати преференцій на основі етнічного походження	В Україні/Молдові повинна бути одна державна мова
Варіанти відповіді та ЗВО										
Усього студентів ТНУ	Повністю згодний/згодна	18,75	68,75	56,25	20	96	40	23,53	68,63	33,70
	Частково згодний/згодна	25	25	25,00	56	4	12	45,1	25,49	19,57
	Частково не згодний/згодна	25	6,25		16		8	19,61	3,92	10,87
	Абсолютно не згодний/згодна	31,25		18,75	8		36	9,8		34,78
	Важко відповісти						4	1,96	1,96	1,09
Усього студентів ХНУ	Повністю згодний/згодна	16,67	75	75	23,81	76,19	38,10	20	70	43,40
	Частково згодний/згодна	16,67	16,67	16,67	23,81	23,81	28,57	45	15	24,53
	Частково не згодний/згодна	16,67	8,33		38,1		14,29	25	10	15,09
	Абсолютно не згодний/згодна	33,33		8,33	14,29		14,29	10	5	11,32
	Важко відповісти	16,67					4,76			5,66
Усього студентів ЛНУ	Повністю згодний/згодна	12,2	60	100	28	76	88	19,23	69,23	93,48
	Частково згодний/згодна	39,02	22,5		60	16	4	38,46	23,08	3,26
	Частково не згодний/згодна	24,39	10				4	15,38		2,17
	Абсолютно не згодний/згодна	21,95	7,5		12	8		23,08		
	Важко відповісти	2,44					4	3,85	7,69	1,09
Усього студентів ДУМ	Повністю згодний/згодна	37,5	50	100	37,5	75	91,67	37,5	62,5	82,14
	Частково згодний/згодна	50	25		29,17	12,5	4,17	41,67	20,83	8,93
	Частково не згодний/згодна	12,5	12,5		33,33	8,33	4,17	20,83	8,33	7,14
	Абсолютно не згодний/згодна		12,5			4,17			4,17	1,79
	Важко відповісти								4,17	

З іншого боку, сімферопольські «націоналісти», що належать до ще одного полікультурного регіону, виявляються не настільки схильними до гіпертрофованого сприйняття загрози (43,75%). Крім того, найбільш вразливими до тоді ще гіпотетичної загрози виявились львівські «націоналісти» (51,22% тією чи іншою мірою згодних). Боячись впасти в спокус винаходу сутностей *ad hoc*, ризикну припустити, що в даному випадку йдеться про протестні настрої та побоювання русифікації. Однак це питання потребує спеціального дослідження.

Щодо тези про кількість державних мов, то «націоналісти» всіх досліджуваних спільнот більш ніж однозначно підтримують наявність однієї мови в країні. Найменше «націоналісти» згодні з цим положенням в ТНУ (81,25%) і ХНУ (91,67%), тоді як в ЛНУ і ДУМі абсолютно всі респонденти з відповідною ідеологічною орієнтацією висловилися на користь однієї державної мови. Серед «лібералів» частка згодних, тією чи іншою мірою, значно нижче: 52% в ТНУ, 56,67% в ХНУ, 92% в ЛНУ і 95,74% в ДУМі. Наскільки можна судити, молдавські студенти і в даному питанні реагують на об'єктивно складну етнічну ситуацію в країні, тоді як львівські респонденти мотивовані загрозою, як можна припустити, посилення русифікації держави під час президентства Віктора Януковича.

Показовими є дані по ТНУ та ХНУ. Так, на 38,1% харківських «лібералів», які абсолютно підтримують наявність тільки однієї державної мови, припадає 75% «націоналістів». Це досить несподівано в світлі того, що Харків не тільки зараховуємо до проросійських регіонів, а й був одним із перших, де російська мова набула статусу регіональної. Можна висунути кілька гіпотез: 1) виховання і/або соціалізація сучасних студентів припала на момент становлення української державності, одним з атрибутів якої виступала українська мова; 2) теперішні студенти позбавлені ностальгії за радянським минулим, одним з істотних ознак якої виступав статус російської мови як мови міжнаціонального спілкування; 3) студенти традиційно опозиційно налаштовані по відношенню до влади, а тому активні дії останньої з просування російської мови могли спровокувати реакцію, протилежну очікуваній; 4) політика Росії по відношенню до України викликала розчарування в Україні; відсутність кредиту довіри, подібного до того, який Росія має в осіб середнього віку, провокує відторгнення з боку студентів; 5) студенти більшу частину інформації отримують з інтернету, де ставлення до дій Росії зазвичай характеризується як «критичне», і це може впливати на результати опитування.

Що стосується Криму, то тут спостерігається найбільш суперечлива ситуація: 33,7% студентів абсолютно згодні з тим, що в Україні має бути одна державна мова, але 34,78% з цієї тезою абсолютно не згодні. Якщо ж вважати варіанти «частково згоден» або «частково не згоден», то досить солідну перевагу у прихильників єдиної державної мови – 19,57% і 10,87% відповідно. Для розуміння цих даних можна прикласти всі вищезгадані гіпотези.

Висновки. Переважна більшість економічних орієнтацій українських і молдавських студентів-політологів передбачають активну роль держави, але значимість останньої падає зі зростанням сукупного доходу батьківських сімей. Можливо, для українських та молдавських «націоналістів» ідеологія є свідомим дискурсивним обґрунтуванням персональної стратегії виживання (засобу вирішення своїх насущних економічних проблем), яка вписана в контекст функціонування національної держави. При відсутності гострої економічної потреби ступінь привабливості націоналізму і з ним асоційованого втручання держави неухильно падає. Слід також вказати на альтернативну гіпотезу, яку неможливо перевірити за допомогою проведеного опитування: легітимізуючий вплив навчальних курсів. Наприклад, в американській Академії встановлено, що прослуховування базового курсу з економіки сприяє зростанню віри у студентів в силу вільного ринку [11, с. 77]. Ще одне пояснення – немов би природне пом'якшення радикальних установок молодості. У той же час не йдеться про детермінацію ідеології доходом. Можливо, варто звернути увагу на культурні ознаки, наприклад рівень освіченості, чи брати до уваги минуле становище сім'ї, розрив якого з нинішнім також міг вплинути на уявлення студентів.

«Націоналізм» українських і молдавських студентів щодо соціальних цінностей означає неприйнятність гомосексуального стилю життя, тоді як ліберали в цьому питанні більш толерантні. Крім того, українські «націоналісти» в цілому терпимі до права жінки приймати рішення про аборт, хоча ліберали і тут виявляють більшу міру толерантності. В цьому відношенні молдавські ліберали більш консервативні. Нарешті, український і молдавський «націоналізм» виявляється більш терпимим до спільного проживання пари без бажання вступити в шлюб, ніж український і молдавський «лібералізм». Ступінь обумовленості цих уявлень економічними факторами є досить високою, хоча і в значній мірі опосередкованої іншими обставинами, в тому числі і регіональними.

Етнічні установки українських і молдавських студентів знаходяться під сильнішим впливом ідеологічних орієнтацій. З одного боку, «націоналісти» схильні заперечувати наявність в суспільстві

проблеми расизму, тоді як ліберали більш охоче визнають їхнє існування. З іншого боку, ліберали менш схильні вважати, що в країні повинна бути тільки одна державна мова, тоді як «націоналісти» в цьому впевнені практично абсолютно. Разом з тим не варто ігнорувати обумовленість етнічних уявлень економічними мотивами. Щонайменше, відмінності між групами «націоналістів» і «лібералів» цілком укладаються в раніше описані відмінності по сукупному доходу батьківських сімей респондентів. Крім того, ступінь ригористичності «націоналістів» відображає матеріальне благополуччя релевантних респондентів. З цього ряду вибиваються відповіді лібералів.

Наступні дослідження потребують з'ясування точної ваги фактора або факторів, що обумовлюють описані вище зв'язки між ідеологією, регіоном, соціальними, економічними та етнічними уявленнями студентів. Це планується здійснити в наступних дослідженнях.

Примітки:

* Представлені в статті результати були отримані у межах реалізації українсько-молдавського проєкту (Вадим Осін (керівник), Сергій Шуляк, Анжела Зеленські) з вивчення політики знання на пострадянському просторі. Грант був виділений Центром перспективних наукових досліджень і освіти в області соціальних і гуманітарних наук (CASE), Корпорацією Карнегі (Нью-Йорк) й Американськими радами з міжнародної освіти (ACTR/ACCELS) у рамках Програми «Соціальні трансформації в Прикордонні (Білорусь, Україна, Молдова)», Вільнюс, Литва).

Бібліографічний список:

1. Горбатенко І. А. Політична наука і освіта в Україні: передумови виникнення, процес становлення, перспективи розвитку. автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2007. 21 с.
2. Куделя С. Чи можлива в Україні політична наука? *Критика*. 2012. № 1–2. С. 24–25.
3. Мацієвський Ю. Чому в нас немає політичної науки. *Критика*. 2012. № 6. С. 10–12.
4. Олійник Є. Ю. Інституціоналізація, національна специфіка, перспективи розвитку політичної науки в Україні. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Чернівці, 2013. 202 с.
5. Осін В., Зеленський А., Шуляк С. Власть и знание на постсоветском пространстве: политический режим, научная степень, идеология и карьера в Украине и Молдове. Вильнюс, 2014. 376 с.
6. Старіш О. Політична наука в Україні: 20 років незалежності. *Критика*. 2012. № 9–10. С. 27–29.
7. Eisfeld, R., & Pal, L. Political Science in Central-East Europe and the Impact of Politics: *Political Science In Central-East Europe*. 2010. P. 9-36. DOI: 10.2307/j.ctvhhhhgs.4
8. Kaase M. Sparschuh V. Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe: Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001), Berlin/Budapest: GESIS/Collegium Budapest, 2002.
9. Krauz-Mozer B., Kułakowska M., Borowiec P., Ścigaj P. Political Science in Europe at the Beginning of the 21st Century. Kraków: Jagiellonian University Press, 2015. 612 p.
10. Kruglashov A. Ukrainian Political Science: From Quantity to Quality / R. Eisfeld, L.A. Pal (eds.) *Political Science in Central-East Europe*, Opladen/Farmington Hills: Barbara Budrich, 2010. P. 291-304
11. Rothman S., Kelly-Woessner A., Woessner M. The Still Divided Academy: How Competing Visions of Power, Politics, and Diversity Complicate the Mission of Higher Education. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 282 p.
12. Shevel O. Ukrainian Political Science and the Study of Ukraine within American Political Science: How Similar, How Different? *Journal of Ukrainian Politics and Society*. 2015. P. 23–32.

References:

1. Horbatenko I. A. Politychna nauka i osvita v Ukraini: peredumovy vynyknennia, protses stanovlennia, perspektyvy rozvytku. avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.01. Kyiv, 2007. 21 s.
2. Kudelia S. Chy mozhlyva v Ukraini politychna nauka? *Krytyka*. 2012. # 1–2. S. 24–25.
3. Matsiievskiy Yu. Chomu v nas nemaie politychnoi nauky. *Krytyka*. 2012. # 6. S. 10–12.
4. Oliinyk Ye. Yu. Instytutstionalizatsiia, natsionalna spetsyfika, perspektyvy rozvytku politychnoi nauky v Ukraini. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.01. Chernivtsi, 2013. 202 s.
5. Osin V., Zelenski A., Shuljak S. Vlast' i znanie na postsovetskom prostranstve: politicheskij rezhim, nauchnaja stepen', ideologija i kar'era v Ukraine i Moldove. Vil'njus, 2014. 376 s.
6. Starish O. Politychna nauka v Ukraini: 20 rokiv nezalezhnosity. *Krytyka*. 2012. # 9–10. S. 27–29.
7. Eisfeld, R., & Pal, L. Political Science in Central-East Europe and the Impact of Politics: *Political Science In Central-East Europe*. 2010. P. 9-36. DOI: 10.2307/j.ctvhhhhgs.4
8. Kaase M. Sparschuh V. Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe: Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001), Berlin/Budapest: GESIS/Collegium Budapest, 2002.
9. Krauz-Mozer B., Kułakowska M., Borowiec P., Ścigaj P. Political Science in Europe at the Beginning of the 21st Century. Kraków: Jagiellonian University Press, 2015. 612 p.
10. Kruglashov A. Ukrainian Political Science: From Quantity to Quality / R. Eisfeld, L.A. Pal (eds.) *Political Science in Central-East Europe*, Opladen/Farmington Hills: Barbara Budrich, 2010. P. 291-304

11. Rothman S., Kelly-Woessner A., Woessner M. *The Still Divided Academy: How Competing Visions of Power, Politics, and Diversity Complicate the Mission of Higher Education*. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 282 p.

12. Shevel O. Ukrainian Political Science and the Study of Ukraine within American Political Science: How Similar, How Different? *Journal of Ukrainian Politics and Society*. 2015. P. 23–32.

Osin V. V. Economic, social and ethnic values of male and female students in political science communities of Ukraine and Moldova

The article is devoted to revealing economic, social and ethnic values of male and female students in political science communities in Ukraine (Lviv, Kharkiv, Simferopol) and Moldova (Chisinau) during 2012-2013. This work is a part of a larger study which captures the state of Ukrainian political science during 2012–2013 and provides a better understanding of the political, social, ethnic, economic, gender and disciplinary views of students on the eve of the Revolution of Dignity. The empirical basis of this article is a survey of the students enrolled in three types of academic programs (bachelor's, specialist's and master's degrees) at four universities: Ivan Franko National University of Lviv, V. N. Karazin Kharkiv National University, V. I. Vernadsky Taurida National University and Moldova State University.

The economic values of Ukrainian and Moldovan students assume an active role of the state, but the importance of the latter decreases with the growth of the total income of their family of origin. The “nationalism” of Ukrainian and Moldovan students concerning social values means the inadmissibility of a homosexual lifestyle, while liberals are more tolerant on this issue. Besides Ukrainian nationalists are generally tolerant of women's right to decide on abortion, although liberals are still more tolerant. In this respect, Moldovan liberals are more conservative. Ukrainian and Moldovan “nationalism” is more tolerant than Ukrainian and Moldovan “liberalism” towards a couple, living together without wishing to get married. The ethnic values of Ukrainian and Moldovan students are more strongly influenced by ideological orientations. On the one hand, “nationalists” tend to deny the problem of racism in society, while liberals are more willing to acknowledge it. On the other hand, liberals are less inclined to believe that there should be only one state language in a country, while “nationalists” are almost absolutely sure of it. The final part of the article concludes that it is necessary to study the economic, cultural, regional and religious factors determining these values of male and female students.

Keywords: *economic values, social values, ethnic values, history of political science, Ukraine, Moldova*